UOT 371

S.Muxtarlı
magistrant
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Az 1000, Bakı ş., Ü.Hacıbəyli küçəsi 68
E-mail: muxtarli.sevda@gmail.com

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN SOSİAL-ƏXLAQİ İNKİŞAFI

Açar sözlər: *məktəbəqədər, sosial, fəaliyyət, aktual*

Psixoloji-pedaqoji ədəbiyyatda uşağın sosial inkişafının ana xətti, pedaqoji işin məzmunu, uşaqların sosial aləminin formalaşdırılması texnologiyası göstərilmişdir. Bu məsələlərin həyata keçirilməsi, pedaqoqlar və valideynlər tərəfindən hər bir uşağın unikallığı qəbul olunmadan, cins, fərdilik, psixikanın yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan mümkün deyil.

С.Мухтарлы

СОЦИАЛЬНО-ПОВЕДЕНЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Ключевые слова: *дошкольное, социальное, деятельность, актуальное*

В психологической педагогической литературе основным направлением социального развития ребенка является содержание педагогической работы и технология формирования социального мира детей. Реализация этих проблем невозможна без признания личности каждого ребенка педагогом и родителями без возраста, пола, индивидуальности.

S.Mukhtarlı

SOCIAL MORAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Key words: *pre-school, social, activities, urgent*

In the psychological pedagogical literature, the main line of social development of the child is the content of the pedagogical work and the technology of shaping the social world of children. The realization of these issues is impossible without the recognition of the identity of each child by the educator and parents, without the age, gender individuality.

Məktəbəqədər pedaqogikada sosial-şəxsi inkişafa kompleks proses kimi baxılır. Uşaq yaşamalı olduğu cəmiyyətin dəyərlərini, ənənələrini, mədəniyyətini mənimsəyir. Bu prosesin metodoloji əsası**,** insan və cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında insanın bir dəyər olaraq nəzərdən keçirilməsi (aksioloji yanaşma), ətraf mühitin və özünün dəyişdirilməsində insanın fəal rolu haqqında fəlsəfi fikirdir.

Uşaqların sosial inkişafının çətinlikləri uşaqların böyüklər aləmində yaşamaları, öz üzərində sosial-iqtisadi bərabərsizliyi, insanlar arasında qarşılıqlı münasibətlər və ünsiyyət mədəniyyətini, xeyirxahlıq və diqqət qıtlığını hiss etmələri ilə izah olunur. Sosial davranış təzahürünün qeyri-əlverişli variantları çox vaxt ətrafdakıların mənfi hərəkətləri, bir sıra televiziya verilişlərinin təsiri altında yaranır.

Psixoloji-pedaqoji ədəbiyyatda uşağın sosial inkişafının ana xətti, pedaqoji işin məzmunu, uşaqların sosial aləminin formalaşdırılması texnologiyası göstərilmişdir. Bu məsələlərin həyata keçirilməsi, pedaqoqlar və valideynlər tərəfindən hər bir uşağın unikallığı qəbul olunmadan, cins, fərdilik, psixikanın yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan mümkün deyil.

Sosial inkişafın psixoloji əsasları bir çox görkəmli alimlərin tədqiqatlarında açıqlanır.

L.S.Vıqotskinin fikrinə görə, inkişafın sosial vəziyyəti, verilən yaşda olan uşaqla sosial reallıq arasındakı münasibətlər sistemindən başqa bir şey deyil. Bir çox psixoloqlar sosial təcrübə nailiyyətlərinin, əxlaq normaları və davranış qaydalarının mənimsənilməsində uşağın ətrafdakılarla əməkdaşlığının rolunu qeyd edir. Uşağın sosial inkişafı, həmçinin, yaşıdları ilə ünsiyyət zamanı da baş verir. Uşaq bağçası qrupunun sosial-psixoloji xarakteristikasını və onun uşağın inkişafında olan sosiallaşdırıcı rolunu araşdırarkən, uşaqlar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin xarakterini pedaqoqların onlarla ünsiyyət üslubundan asılılığında göstərdiyi aydınlaşır.

Uşaq cəmiyyəti və ya uşaq bağçası qrupu mühüm sosiallaşdırıcı amildir. Uşaq məhz yaşıdları ilə bir qrupda öz fəallığını göstərir, ilk sosial yerini qazanır (“ulduz”, “lider”, “rədd edilmiş”). Sosial yerin əlamətinin möhkəmləndirilməsi meyarları şəxsiyyətin təməl xüsusiyyətləridir (bacarıq, fəallıq, müstəqillik, davranış sərbəstliyi, yaradıcılıq, iradilik).

Uşaq üçün, bir qrup yaşıdları bir çox müsbət emosiyaların mənbəyidir. Burada onun özünü qiymətləndirməsi, iddia səviyyəsi korreksiya olunur. Özünü digər uşaqlarla müqayisə etməsi, davranışının yaşıdları tərəfindən qiymətləndirilməsi böyüməkdə olan şəxsiyyətin müsbət özünütəsdiqi üçün bünövrəni təmin edir. Uşağın qrupla münasibətləri sosiallaşmanın vacib mərhələlərindən biri olan sosial emosiyalar vasitəsilə ifadə olunur və beləliklə də, şəxsiyyətin cəmiyətə daxil olması prosesini müəyyənləşdirir. Alimlərdən

Ə.Əlizadənin, H.Əlizadənin, A.V.Zaporojesin, L.S.Vıqotskinin və b. tədqiqatlarında sosial emosiyaların tənzimləyici rolu, uşağın davranışının vadaredici motivləri ilə onların qarşılıqlı əlaqəsi göstərilmişdir. Sosial emosiyaların inkişafı yalnız sosial təcrübənin (davranışın norma və qaydaları haqqında biliklərin həcmi olaraq qiymətləndirici kateqoriyaların, mədəni simvolların) mənimsənilməsini deyil, həm də sosial-emosional etalon adlandırıla bilən bu biliklərə münasibətin formalaşdırılmasını tələb edir. Bir sıra psixoloji-pedaqoji tədqiqatların nəticəsində aşkar olunub ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda sosial emosiyaların inkişafının yüksək səviyyəsi uşağın uşaq bağçası qrupundakı liderlik mövqeyi və yüksək səviyyəli intellekti ilə müsbət cəhətdən müqayisə olunur. Sosial emosiyalar nəinki uşağın qrup aləminə daxil olması prosesini, həm də özünü ("Mən" obrazı), öz münasibətlərini, hisslərini, vəziyyətini dərk etməsi prosesini də asanlaşdırır.

Tədqiqatlar və nəticələr bizə uşaqların sosial inkişafında "uşaq cəmiyyətinin" funksiyalarını dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan verir. Nəticənin müddəaları aşağıdakılardan ibarətdir:

— ümumi sosiallaşma. Uşaqlar qrupla ünsiyyət, qarşılıqlı təsir, əməkdaşlıq, birlik zəminində ilk sosial təcrübələrini qazanır. Bu, bir qayda olaraq, oyun, əmək, bədii-estetik və başqa fəaliyyət növlərində baş verir;

— cinsi sosiallaşma və cinsi fərqləndirmə prosesinin intensivləşdirilməsi. 5 yaşından başlayaraq, uşaqlar ünsiyyətdə, müştərək fəaliyyətdə, qrup münasibətləri sistemində öz cinsindən olan yaşıdlarına üstünlük verirlər;

— qrupun dəyər istiqamətlənməsinin formalaşması və məlumatı. Burada uşaqlıq subkulturasının, uşaq bağçasında tədris prosesinin xüsusiyyətlərinin rolu böyükdür;

— uşağın özünü qiymətləndirməsinin və iddia səviyyəsinin formalaşmasına, onun əxlaqi davranışına təsir edən qiymət.

Uşaq bağçası pedaqoqu uşaq cəmiyyətinin imkan və funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün şərtləri qabaqcadan düşünməlidir:

— uşaqların müxtəlif müştərək fəaliyyət növlərində olan və uşağın yaşıdları ilə qrupdakı vəziyyətini, sosial-əxlaqi təsəvvürlərini, emosional vəziyyətini, davranışını, təcrübi bacarıqlarını üzə çıxarmağa imkan verən ünsiyyət və qarşılıqlı münasibətlərinin diaqnostikası metodlarından istifadə;

— uşaqlarla qarşılıqlı təsirin demokratik (yardım edən) üslubundan istifadə;

— qrupda müsbət, emosional-fəal münasibətlərin, mikroiqlimin yaradılması;

— uşaqlarda istiqamətləndirilmiş müsbət arzuların, digərlərinə istiqamətlənməyə, empatiya, altruizm təzahürlərinə əsaslanan taktikanın formalaşdırılması;

— ənənələrdən, mərasimlərdən istifadə;

— uşaqların müxtəlif qruplardan olan uşaqlarla müştərək fəaliyyətinin təşkili;

— uşaqların yaradıcılığının fərdi sərgilərinin, vernisajlarının təşkili;

— uşaqların sosial davranışının vaxtında korreksiyası: davranışa məsləhət formasında nəzarət, "anlamaq, hisslərinə şərik olmaq, hərəkət etmək" prinsipi üzərində qurulan xüsusi tərbiyəvi vəziyyətlərin yaradılması.

Məktəbəqədər yaşlı uşağın sosial inkişafının əsas anlayışlarını müəyyənləşdirməyə çalışaq və bunları sadalayaq: sosial təcrübə, hisslər, reallıq, ətrafdakıların təsviri, şəxsiyyətin sosiallaşması. Bu anlayışlar arasında iyerarxik əlaqələr mövcuddur. Sosial aləmdə anadan olan uşaq bu aləmi ona daha yaxın olandan, yəni, qarşılıqlı təsirə girməyə başladığı sosial reallıqdan dərk etməyə başlayır. Ətrafındakıların sosial təsviri uşaqda müxtəlif emosiya və hisslər oyadır. Hələ sosial aləmin dəqiqlikləri və dərinliklərini bilmədən, uşaq bu aləmin hadisə və əşyalarını qavrayır və onu hiss edir, hisslərinə şərik olur. Başqa sözlə desək, ilkin olaraq sosial hisslər yaranır, sosial təcrübə isə tədricən toplanır, bu zəmində də, sosial qiymətlənmənin, davranışın, insanlar aləminin dərk edilməsi, başa düşülməsi, qəbul edilməsinin əsasında duran və sosial inkişafa, sosiallaşmaya gətirib çıxaran sosial təcrübə formalaşır.

Sosiallaşmanı və onun təzahürlərini üçlü vəhdət şəklində nəzərdən keçirək: sosial aləmə uyğunlaşma; sosial aləmin reallıq kimi qəbul edilməsi; sosial reallığı və sosial aləmi dəyişmək tələbatı və bacarığı.

Sosiallaşdırılmış şəxsiyyətin göstəricisi onun başqa insanlara və özünə qarşı yönəlməsidir (istiqamətləndirilməsidir). Özünü dərketməyə özünə qarşı marağın formalaşması daxildir (fiziki "Mən", emosional "Mən" və b.). Pedaqoqun vəzifəsi – uşaqlarda həm özünə, həm də, digər insana, onun əmək aləminə, hisslər aləminə, xüsusilə də, şəxsiyyətinə marağın formalaşdırılmasıdır.

Sosiallaşma prosesinin əsasına milli və planetar komponentlərin uyğunluğunun ziddiyyətli anlaşılması da qoyulmuşdur. Uşaqlarda sosial mənşəyindən, irqi və milli aidiyyatından, dilindən, cinsindən, yaşından asılı olmayaraq ətrafındakı uşaqlara və böyüklərə qarşı səbrli olmaq bacarığını tərbiyə etmək zəruridir. Özünü Yer kürəsinin sakini hiss etməsi müəyyən mədəniyyətə aidiyyatının dərk etməsi ilə uyğunlaşmalıdır.

Sosial inkişaf konsepsiyasına bir neçə fikirləri özündə birləşdirən texnoloji hissə daxildir:

— mexanizminə görə, sosiallaşma prosesi əxlaqi tərbiyə ilə uyğun gəlir (təsəvvürlərin, hisslərin, davranışın formalaşdırılması);

— sosiallaşma iki tərəfli prosesdir, o, xarici təsir altında (cəmiyyət) baş verir və subyektin cavab reaksiyası olmadan mümkün deyil.

Sosial inkişaf uşağın həyatının ilk günlərindən başlayır və kiçik məktəbəqədər yaşdan böyük məktəbəqədər yaşa qədər yaş spektrini əhatə edir.

Sosial inkişaf uşaqlar tərəfindən əxlaqi dəyərlərin mənimsənilməsi üçün əsas, etik cəhətdən dəyərli ünsiyyət vasitələrini yaradır. Formalaşmış şəxsiyyətlərarası münasibətlər, öz növbəsində, uşaqlarda sosial davranışın, vətənpərvərlik hissinin – doğma ölkəsinə, yurduna məhəbbətin, orada yaşayan insanlara qarşı münasibətdə bağlılığın, sədaqətin formalaşmasının əxlaqi əsasına çevrilir.

Uşaq bağçası pedaqoqu məktəbəqədər yaşlı uşağın özünü emosional qəbul etməsi, özünü qiymətləndirməsi və sosial aləmlə əlaqəsi vasitəsilə, onun şəxsiyyətinin vahid sosiallaşma-fərdiləşmə prosesini təmin etməlidir. Sosiallaşma prosesi bu istiqamətlərdə həyata keçirilir: sosial adaptasiya – sosial istiqamətlənmə – sosial bacarıq – sosial-əxlaqi istiqamətlənmə. Sosial-əxlaqi inkişafın yekunu məktəbəqədər yaşlı uşaqların ümumi və şəxsi sosiallaşmasıdır. Uşağın məktəbəqədər yaşı boyunca özünə hörmət, şəxsi mənlik hissi, optimist əhval-ruhiyyəsi inkişaf edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulov R. Sənin sosial fəallığın. Bakı, 2002
2. Əlizadə Ə. Sosial pedaqogikanın aktual problemləri emləri. Bakı, 1998
3. Андреева Г.М. Социальная педагогика. М.1998
4. Кон И.С. Ребенок и общество. М.1998

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.09.2018
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 15.12.2018
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 27.12.2018
Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Museib İlyasov
ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 saylı qərarı ilə çap olunur.